

Sfântul Maxim Arzătorul de colibe
isihast și văzător cu Duhul
din Sfântul Munte

(cca 1270–1365)

vieți — slujbă — studii

Ediția a II-a, revăzută și adăugită

Dosar realizat de
diac. Ioan I. Ică jr

DEISIS

Sibiu 2024

Argument (diac. Ioan I. Ică jr) 5

*

Viața și purtarea, asceza și strălucitele lupte și minuni ale cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Maxim care-și ardea coliba din Sfântul Munte Athos, facere și trudă a lui Teofan [mitropolit] al Perithorionului, fost egumen al [mănăstirii] Vatopediului . . . 11

prolog (11) / naștere (cca 1270) și copilărie (14) / monah pe muntele Ganos (cca 1287) (15) / pe muntele Papikion (cca 1290) (16) / la Constantinopol (cca 1305), pelerin și scrântit pentru Hristos (17) / la Athos (cca 1310), în Marea Lavră ca începător (19) / ascultările și viața ascetică și de rugăciune (20) / lauda Muntelui Sfânt al Athosului (21) / urcă pe vârful Athosului unde i se arată Maica Domnului (24) / își arde colibele și rătăcește din loc în loc (27) / viața sa ascetică și contemplativă (28) / legături cu alți asceți athoniți (29) / Grigorie Sinaitul la Athos (cca 1328–1331) (30) / întâlnirea dintre Grigorie și Maxim (31) / convorbire duhovnicească despre isihasm și tainele lui (33) / renunță la viața rătăcitoare și se stabilește într-un loc (37) /

vedenia lui Marcu (39) / Grigorie Sinaitul la Paroria și iradierea panortodoxă a acestui centru isihast (39) / minunile și prorociile lui Maxim (41) / învățăturile lui Maxim pentru mireni (55) / învățăturile lui Maxim pentru monahi și isihasți (56) / adoarme în Domnul în 1375 și e plâns de tot Sfântul Munte (58) / slăvirea lui Maxim (59) / de ce nu s-au făcut minuni la adormirea lui (60) / alte două vindecări (60) / mireasma trupului său (61)

Viața și purtarea cuviosului părintelui nostru Maxim Athonitul zis și Arzătorul de colibe [Kavsokalyvis], scrisă de cuviosul părintele nostru Nifon ieromonahul 63

Viața și purtarea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Nifon care a fost ascet în Muntele Athos 87

*

Rânduiala Slujbei cuviosului și de Dumnezeu purtătorului nostru părinte Maxim Arzătorul de colibe prăznuit în 13 ianuarie 103

*

Maxim Kavsokalyvis și renașterea eremitică pe Muntele Athos în secolul XIV (Antonio Rigo) 131

Sfântul Maxim Kavsokalyvis și isihasmul athonit din secolul XIV († Kallistos Ware) 155

Deși au avut și au un rol hotărâtor în formarea evlaviei ortodoxe, *Viețile sfinților* au avut și au parte încă de un destin ingrat. De cele mai multe ori documentele cele mai vechi, cuprinzând mărturiile de primă mână ale martorilor oculari, fie s-au pierdut, fie s-au transmis în prelucrări sau rezumate nu numai târzii, dar și arbitrare și neinspirate, din care au fost cel mai adeseori eliminate dezvoltările teologice și detaliile istorice socotite neinteresante pentru pietatea populară. Supuse unei astfel de rescrieri în cheie folclorică, documentele hagiografiei bizantine își pierd nu numai valoarea de document istoric, dar și aceea de monumente teologice esențiale ale Bisericii. Restituirea unui acces direct la sursele de primă mână ale hagiografiei răsăritene însoțite de comentarii teologice competente e o pledoarie a cărei urgență teologică și misionară nu poate fi îndeajuns subliniată.

În acest sens se înscrie și demersul volumului de față. El își propune să restituie un „dosar” cuprinzând traducerea integrală și riguroasă a celor mai vechi mărturii care ne vorbesc despre una din cele mai fascinante figuri duhovnicești din sinaxarul ortodox, marele ascet, nebun pentru Hristos, isihast și văzătorul cu Duhul din Athosul secolului XIV care a fost cuviosul Maxim

Kavsokalyvis sau „Arzătorul de colibe” (cca 1270–1365). Desigur, el nu este necunoscut cititorilor *Vieților sfinților* din România. O „viață” a sfântului Maxim a fost inclusă în volumul pe ianuarie, ziua 13, al *Vieților sfinților*¹ de la prima ediție integrală a acestui corpus realizat de dascălii paisieni de la Neamț (și tipărit aici în 1807–1815 cu purtarea de grijă a mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi), trecând prin cele de la București din 1835–1836 (cu purtarea de grijă a mitropolitului Grigorie Dascălul) și din 1901–1911, și până la ultima ediție de la Huși din 1992–1996 (îngrijită de arhimandritul Ioanichie Bălan).

Nucleul mistic al „Vieții” sfântului Maxim Kavso-kalyvis, alcătuit din convorbirea sa duhovnicească cu sfântul Grigorie Sinaitul († 1346) privitoare la tainele rugăciunii isihaste, a circulat și detașat, fiind copiat intens de monahi, o parafrază a acestuia în limba greacă populară fiind inclusă ca appendice al faimoasei sale *Filocalii* grecești². „Convorbirea” a circulat în manuscris și în miscelaneele monahale isihaste ale călugărilor români³, fiind inclusă și în diversele traduceri românești ale *Filocaliei*, inclusiv în ultima realizată de pr. prof. Dumitru Stăniloae⁴.

Dezavantajul major al tuturor acestor texte este acela de a avea la bază versiunea prescurtată, adaptată și parafrazată liber în neogreacă a unei „vieți” atribuite unui mitropolit bizantin Teofan, prescurtare publicată

¹ CRV 817. *Viețile sfinților pe luna ianuarie*, Neamț, 1812, ff. 115^v–125^v.

² *Philokalia tōn hierōn nēptikōn*, Veneția, 1792, pp. 1198–1201.

³ De exemplu, ms. rom. BAR nr. 1480 (1782), ff. 52^v–57; nr. 1621 (sfârșitul secolului XVIII), ff. 128–131^r; nr. 1990 (sfârșitul secolului XVIII), ff. 192–198^v; sau nr. 3790 (mijlocul secolului XIX), ff. 121^v–130.

⁴ *Filocalia*, vol. VIII, București, 1979, pp. 541–545.

sub îngrijirea sfântului Nicodim Aghioritul într-o populară culegere hagiografică neogreacă, tipărită la Veneția în 1803⁵. Originalul bizantin a fost publicat științific abia în 1936, în revista *Analecta Bollandiana*, de iezuitul François Halkin (1901–1988), pe baza transcrierilor după manuscrise athonite care i-au fost puse la dispoziție de savantul monah lavriot, ajuns ulterior episcop, Evloghios Kurilas (1880–1961). „Dosarul” hagiografic privitor la sfântul Maxim Kavsokalyvis stabilit de bollandiști în 1957 este mult mai amplu, incluzând patru piese⁶. Pe primul loc se situează două „vieți” propriu-zise (BHG⁷ 1236z și 1237) scrise la sfârșitul secolului XIV de doi martori oculari și ucenici direcți: cuviosul Nifon Athonitul (1315–1411)⁸ și egumenul Teofan de la Vatopedi, ajuns după 1380 episcop al Perithorionului în Tracia. Acestor două „vieți” editate în 1936, și care constituie principalele mărturii istorice privitoare la sfântul Maxim Kavsokalyvis, li se adaugă alte două piese numite și ele „vieți” (BHG 1237f și 1237c), în realitate niște discursuri panegirice sau encomiastice. Scrise în primele decenii ale secolului XV de ieromonahii athoniți Macarie Makris (1382–1431, la Vatopedi în 1409–1423, important teolog, polemist

⁵ *Neon Eklogion*, Veneția, 1803, pp. 345–354. Este versiunea care a stat la baza vechii traduceri românești de la Neamț, 1814; cf. mai sus, n. 1.

⁶ Și o slujbă (*akolouthia*) alcătuită de ucenici ai sfântului Maxim editată în periodicul *Hagioreitikē Bibliothēkē* VI (1941–1942), nr. 61–62.

⁷ *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, ed. H. Delehay, Bruxelles, 1895 și 1909, ed. F. Halkin, 1957, 3 vol.

⁸ Pomenit și el ca sfânt în 14 iunie, Nifon a avut parte la rândul său de o „viață” scrisă de un ucenic necunoscut, editată și ea în parafrază neogreacă în 1803, iar în textul bizantin original în 1940 de aceeași Evloghios Kurilas și François Halkin în *Analecta Bollandiana*.

și hagiograf bizantin) și lavriotul Ioanichie Kochilas (cca 1450), ele au fost recent editate.⁹

„Dosarul” din volumul de față restituie într-o traducere fidelă piesele editate de F. Halkin în 1936 și 1940¹⁰, alături de versiunea română a celor două studii majore existente: cel istoric din 2005 al bizantinologului venețian Antonio Rigo (n. 1958) și cel consacrat profilului duhovnicesc original al sfântului Maxim Kavsokalyvis publicat în 1988 de regretatul Kallistos Ware (1934–

⁹ *Makariou tou Makrē Syggrammata*, ed. Asterios Argyriou (Byzantina Keimena kai Meletai 25), Tesalonic, 1996, pp. 141–166. „Hieromonachou Iōannikiou Kochila Bios hosiou Maximou tou Kausokalybē”, ed. Patapios Kavsokalyvitis, *Gregōrios hō Palamas*, nr. 817 (2007), pp. 546–574.

Același prolific monah studios athonit Patapios Kavsokalyvitis este autorul monografiei hagiografice, inmografice și iconografice: *Hosios Maximos ho Kausokalybēs. Hagiologia — Hymnographia — Technē*, Tesalonic, 2010, 554 p. Volumul prezintă, și editează parțial în anexe, piese necunoscute ale dosarului hagiografic și liturgic athonit al sfântului Maxim Kavsokalyvis. Pe lângă metafraza în greaca populară a „Vieții” scrise de Teofan și editate în 1803 de Nicodim Aghioritul, monahul Patapios semnalează existența altor două metafraze athonite: una a unui ieromonah Dionisie (editată în anexe) și alta a monahului Iacov Neaskitiotul (inedită). Precum și existența, pe lângă prima „slujbă” scrisă de Nifon și Ieremia editată în 1941, a altor trei *akolouthiai*: una scrisă de un inmograf necunoscut, alta inedită compusă de Nifon Iviroskitiotul și alta contemporană alcătuită de Gherasimos Mikrayannaitul (editată în anexe), dar și a două canoane-paraclis compuse de Ilarion Xenofontu și Gherasimos Mikrayannaitul, și a două icoase-bucură-te (acatiste) alcătuite de Nifon Iviroskitiotul și Gherasimos Mikrayannaitul (editate toate în anexă). Volumul mi-a fost semnalat și procurat prin amabilitatea colegului Ciprian Streza, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁰ O nouă ediție cu traduceri engleze de Richard P.H. Greenfield și Alice-Mary Talbot, în: *Holy Men of Mount Athos* (Dumbarton Oaks Medieval Library 40), Harvard University Press, Cambridge, MA, și Londra, 2016, pp. 370–439 (Nifon), 442–556 (Teofan) și pp. 570–611 (Viața lui Nifon), pp. 693–726 (note).

2022), episcop al Diokleii și profesor de spiritualitate răsăriteană la Oxford. Cele două remarcabile analize evidențiază împletirea unică în viața sfântului Maxim Kavsokalyvis a trăsăturilor viețuirilor unui nebun pentru Hristos, isihast, văzător cu Duhul și profet, precum și aspectele originale care demarcă isihasmul lui Maxim de cel „clasic”, al cărui apostol în Balcani a fost sfântul Grigorie Sinaitul, iar teoretician a fost sfântul Grigorie Palama. Caracterizat în negativ de absența oricărei referiri la metoda „psihofizică” și de lipsa insistenței pe golirea minții de orice fel de imagini și pe necesitatea unei rugăciuni riguros aniconice, iar pozitiv de prezența constantă a unei intense evlavii față de Maica Domnului, isihasmul „popular” al sfântului Maxim Kavsokalyvis apare astfel în același timp ca unul iconologic și hristo-mariologic, unind inseparabil în evlavie și rugăciune figura Dumnezeului-om Iisus și cea a primului om integral îndumnezeit, Preacurata Fecioara Maria Născătoare de Dumnezeu și „tron al Treimii”.

diac. Ioan I. Ică jr

Viața și purtarea, asceza și strălucitele
lupte și minuni ale cuviosului
și de Dumnezeu purtătorului părintelui
nostru Maxim care-și ardea coliba
din Sfântul Munte Athos,
facere și trudă a lui Teofan
[mitropolit] al Perithorionului,
fost egumen al [mănăstirii] Vatopediului¹

prolog

¹ Oamenii care străbat cu știință uscatul și marea — atâți cei care, pe de o parte, măsoară, pe cât primesc din experiență cunoaștere ca să explice văile și dealurile, munții și câmpiile, pământul locuit și cel nelocuit, și toate căile, pozițiile și diferențele lor, cât și cei care, pe de altă parte, străbătând diferite oceane, relatează exact despre strâmtori și porturi, promontorii și țărmuri, și iau cunoștință de mișcările în cerc ale vânturilor — povestesc tuturor în scris sau în viu grai spre folosul celor ce ascultă și spre buna aducere-aminte a celui care îi înștiințează. Același lucru făcându-l și cel care înfățișează virtutea bărbatului bun, mai întâi sădește veselie în auzul credincioșilor, iar mai apoi face să salte inimile lor, cum zice Solomon: „Când este lăudat dreptul, se vor veseli popoarele” [*Pr* 29, 2]. Dar, ca și cei care străbat cu știință marea și uscatul, și cel care cunoaște cele ale dreptului ar socoti pe bună dreptate ca pe un lucru drept să împletească laudele dreptului,

¹ BHG 1237. *Bios kai politeia*. Traducere după textul editat după ms. *Panteleimonos 552* (secolul XVI), ff. 145–166 de F. Halkin, „Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe ermite au Mont Athos (XIVe s.)”, *Analecta Bollandiana* 54 (1936), pp. 65–109.

mai ales cel care are de la Cuvântul [Dumnezeu] cuvântul de a cuvânta și trebuie să-i laude și în scris pe asemenea drepti. Iar în toți cei cuvântători cuvântul se face mai întâi prunc în minte și în gândire ca unul interior, după care se și revarsă ușor prin buze și suflare, și, ajungând apoi articulat și rostit, devine el însuși, ca bărbat așezat, una din părțile cuvântării, vorba unui discurs. Dacă mintea va pune în mișcare cuvântul numai potrivit științei învățăturilor, atunci va fi admirată doar de cei iscusiți în ale cuvântului, dar așa nu va răsări peste toți harul și veselia duhului; dacă însă mintea va pune în mișcare cuvântul pornind de la duhul, atunci va fi admirată nu numai în auzul celor iscusiți în cuvânt, ci și de cei care nu știu cuvântul și va curăți și veseli în har cu bogăție și inimile tuturor. Eu însumi însă ca un neștiutor și neinițiat șchiopătez în ambele privințe. De aceea, văzând prostia minții mele și lipsa de frumusețe a cuvântului meu — căci sunt străin, cum aminteam, de amândouă: și de învățătură și de har — nu vreau să cuvântez, mâna mi-e amorțită și limba împiedicată a grăi și a scrie cele mai presus de putere. Dar îndrăznind în rugăciunea dreptului, îi vom împleni cuvinte după putința noastră și-l vom încununa în laude pe cel pe care Sfânta Treime l-a încununat de sus cu lumină sfântă și har pe care și le-a agonisit printr-un discernământ, o străvedere și o înaintevedere² de negrăit.

Căci, ca un profet preaînalt, spunea mai înainte tuturor toate și limpezea în duhul cele de departe ca pe unele foarte apropiate; fiindcă un Duh Sfânt S-a sălășluit peste el, cel drept, și i-a curățit puterea văzătoare a sufletului său, iar lumina harului Său s-a revărsat peste el cu bogăție. De aceea, așa cum spune Lumina

² *Diakrisin, diorasin kai proorasin.*

cea adevărată, Hristos [cf. *In* 1, 9], lumina lui a fost pusă nu sub baniță, ci în sfeșnicul înalt al duhului și a luminat tuturor [cf. *Mt* 5, 15]. Și dreptul acesta a fost mereu o lumină pentru noi în Muntele numit cel Sfânt strălucindu-ne și luminându-ne, veselindu-ne și conducându-ne sufletele, atunci când răsare, așa cum soarele preastrălucitor strălucește peste cei care dorm în munte și-i îmboldește să alerge spre înălțimi, cum spune și Solomon: „O lumină este cu cei drepti pururea” [*Pr* 13, 9] și: „Întru lumina Ta vom vedea lumină” [*Ps* 35, 10]. Căci nu printr-o limbă sau persuasiune retorică, nu prin gânduri și raționamente sofisticate, nu prin mituri pitagoreice despre numere și ghicituri i-a atras pe toți de departe să alerge cu multă osteneală la el să audă și să spună ceva nou, ca odinioară cei din Areopag [*FAp* 17, 21], ci cu purtări și cuvinte simple și necăutate, cu flori sfinte ale virtuții cu care a fost împodobit, pururea înflorite în duhul, și cu roade extraordinare ale harismelor în contemplări sfinte care i s-au dăruit cu bogăție și pe care le-a dăruit la rândul lui tuturor cu bogăție. De aceea toți, fie noi cei care locuim în Munte, fie din răsărit și apus, din litoralul Eladei și insulele Ciclade și chiar de la barbarii tribali³ [sârbi], alergau ostenindu-se spre dreptul acesta mereu mulțimi nesfârșite, așa cum face și neamul albinelor atunci când simte în unele locuri dulceața mierii: în munți și peșteri și în crăpăturile pământului [cf. *Evr* 11, 38]. Noi însă va trebui să ne mulțumim cu povestirea în parte a lucrurilor dreptului acestuia sau, mai bine zis, ale acestui cuvios părinte, câte ne va dărui și ne va călăuzi prin rugăciunea lui memoria noastră;

³ „Tribali”, denumire arhaizantă folosită de autorii bizantini pentru sârbi. Alte denumiri de acest fel folosite în „Viețile” de mai jos: „iliri” pentru albanezi; „ahemenizi”/persani pentru turci; „ismaeliți” și „agareni” pentru musulmani; „mesalieni” pentru bogomili.

căci nu vom putea cuprinde și spune toate bogățiile lui dumnezeiești, cum nici strălucirea soarelui n-ar putea-o cuprinde ori spune cineva întreagă, ci, așa cum pe cât vede cineva lumina, pe atât numai poate vorbi despre ea, tot așa și noi, pe cât am văzut lumina dreptului acestuia și cuviosului părintelui nostru Maxim, numai pe atât vă vom povesti-o cu iubire de adevăr. Nu mă voi avânta spre tot, fiindcă virtutea acestui bărbat e un abis și un ocean infinit cu neputință de epuizat.

naștere (cca 1270) și copilărie

² Acest cuvios părinte al nostru Maxim răsărind mai întâi ca un soare strălucitor din răsărit — căci de acolo s-a pornit, avându-și patria după neam din capitala de provincie Lampsakos⁴ — n-a avut părinți nenobili, ci însemnați și buni prin virtute și bună-cinstire [de Dumnezeu]; acest lucru este evident pentru noi din vlăstarul acesta pe care l-au odrăslit după vrednicia credinței și rugăciunii lor drepte către Dumnezeu. Căci, ca și Ana în cazul lui Samuel [1 Rg 1, 1–10], așa și mama cuviosului zăbovea împreună cu soțul ei în rugăciune cu lacrimi cerând de la Domnul să le dea un copil sau mai degrabă o copilă, cum doreau ei; și cred că Cel care a pus în inimile lor această rugăciune și dorință a celui care avea să fie foarte mare în virtuți era harul Duhului. Și l-au iubit încă înainte de a se naște. Iar după naștere a fost atât de drag părinților lui, că aducându-l l-au închinat lui Dumnezeu. Iar după Botez i-au dat cu dor să învețe literele sfinte⁵ încă fiind el doar un copil. Și de aici el care se numea Manuel s-a arătat cu totul un nou Samuel, înaintând în vârstă și în har [cf. Lc 2, 52].

⁴ Oraș grec și bizantin de pe țărmul răsăritean al Hellespontului, la nord de Troada, azi Lapseki, Turcia.

⁵ *Hiera grammata*.

UBBIS | We know books

Și era fericit și drag tuturor, pentru că nu umbla ca tânăr în sfaturile celor fără de minte [cf. Ps 1, 1], ci, ca unul care era desăvârșit cu mintea, deși era copil își ocupa răgazurile⁶ cu învățăturile bătrânilor.

Fiindcă s-a nimerit să fie aproape de bărbați cuvioși aflați în lupte isihaste și, fiind călăuzit pururea de Duhul, vorbea cu ei și le slujea cât timp îi îngăduia ascultarea sa desăvârșită față de părinții care-l născuseră. Astfel era în același timp ascultător de părinții trupești și ședea în biserica Preacuratei și o cânta mereu cu glas dulce, cu dor și cu îndrăgostire⁷ dumnezeiască. Îl biruia însă dorul de a ieși din lume și a merge spre isihie prin luarea hainei [monahale]. De aceea se dezbrăca de hainele lui și se acoperea cu haine sărmene și înțepenit în frig tremura. În același timp în ascuns dăruia celor flămânzi pâini cu bogăție, și față de părinți și de toți se prefăcea că e ieșit din minți⁸; iar virtutea bărbatului le-a rămas ascunsă. Și părinții lui trupești s-au grăbit repede să-i pregătească căsătoria, cum e obiceiul să se facă în lume, ca să-l prindă în laț și să-l lege în lume și așa să-l aibă pe cel dorit la îndemână și să-l vadă mereu. Dar n-au reușit să transpună în faptă această intenție, fiindcă de sus Pronia a abătut planul acesta.

monah pe muntele Ganos (cca 1287)

³ Și pe când încă nu-i mijeau tuleiele bărbii, fiind în vârstă de șaptesprezece ani, acesta face o fugă dumnezeiască și străbătând distanța de la Lampsakos la muntele numit Ganos [în Tracia⁹], a îmbrăcat acolo haina

⁶ *Escholaze.*

⁷ *Potou theiou kai erōtos.*

⁸ *Hōs exēchos hypekrineto.*

⁹ În estul Traciei, lângă țărmul de vest al Mării Marmara, azi Işiklar Dağı, Turcia europeană actuală.